

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi  
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, June 2021

### Hadislere Göre Sırat Köprüsü ve Özellikleri

Al-Sirat and Its Features According to Hadith Narrations

Abdulvehhab GÖZÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üni. İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı

Asst. Prof., Gümüşhane Uni. Divinity Faculty, Department of Hadith

Gümüşhane/Turkey

[abdulvehhabgozun29@gmail.com](mailto:abdulvehhabgozun29@gmail.com)

ORCID ID: [www.orcid.org/0000-0003-0333-4463](http://www.orcid.org/0000-0003-0333-4463)

**Atıf:** Gözün, Abdulvehhab. "Hadislere Göre Sırat Köprüsü ve Özellikleri". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2021): 179-211

**Doi:** <https://doi.org/10.32950/rteuifd.906229>

#### Makale Bilgisi / Article Information

**Makale Türü / Article Types:** Araştırma Makalesi / Research Article

**Geliş Tarihi / Received:** 30 Mart / March 2021

**Kabul Tarihi / Accepted:** 04 Mayıs / May 2021

**Yayın Tarihi / Published:** 20 Haziran / June 2021

**Plagiarism:** This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

**Copyright** © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved

## Hadislere Göre Sırat Köprüsü ve Özellikleri

**Öz:** İman esaslarından biri olarak âhiret hayatının Cennet ve Cehennem gibi genel hatlarıyla varlığına inanma hususunda Müslümanlar arasında ittifak olmakla beraber bazı detaylarında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Onlardan biri de Cehennem'in üzerine kurulacak olan ve Cennet'e girebilmek için üzerinden geçilmesi gerekensırat köprüsüdür. Müslümanların çoğunluğunun i'tikâdına göre böyle bir geçit olacaktır. Mu'tezile ve Cehmiyye'nin bir kısmı gibi bazı inanç gruplarına ve günümüzdeki kimi araştırmacılara göre ise Cehennem'in üzerine herhangi bir köprü'nün konulması söz konusu değildir. Bilakis hak edenler Cennet'e direkt olarak gireceklerdir. Ayrıca sırat köprüsünün varlığını kabul edenler, ilgili rivâyetlerin içeriğinden ötürü onun mahiyeti ve nitelikleriyle ilgili muhtelifaçklamalarda bulunmuşlardır. Tüm bu gerçeklerden yola çıkılarak ve akîde meselelerinden biri oluşu göz önüne alınarak konunun ele alınıp incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Özellikle halk arasında ve bazı kesimlerce dile getirilen, "kıldan ince, kılıçtan keskin, bin yıl düz, bin yıl yokuş, bin yıl da iniş" gibi vasıflarla anılması işin ehemmiyetini daha da artırmaktadır. Binâenaleyh bu araştırmada özellikle hadislere göre, sırat köprüsünü ve özelliklerinedoğru bir şekilde tespit etmek amaçlanmaktadır. Tabii olarak bu tür bir saptama, temel hadîs kaynakları üzerinden yapılacaktır. Kur'ân'da ise kısaca bunun izleri takip edilecektir. Sonuç olarak sırat köprüsünün var olup olmadığı, varsa mahiyetinin ve özelliklerinin nelerden ibaret olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:**Hadis, Cehennem, Sırat, Köprü, Cennet.

### Al-Sirat and Its Features According to Hadith Narrations

**Abstract:** There is a dissidence in some details, although there is alliance with Muslims about belief in Judgement Day, Heaven, Hell, life of hereafter with guidelines. One of them is As-Sirat, which will be built over Hell and must be crossed to enter Paradise. According to the creed of the majority of Muslims, there will be such a passage. According to Mu'tazila and some part of Jahmiyya as well as some belief groups and researches in present-day, it is out of question to put any bridges over Hell. If anything, people who deserve will directly enter Heaven. Additionally, people who accept the existence of al-Sirat had explained about its whatness and features because of context of related narrations. Examination of this subject was considered as important because of thinking that it is one of the matter of creed and all the sefacts. Especially, mentioning the subject with qualifications such as "thinner than a strand of hair and as sharp as the sharpest sword, thousand years flat, thousand years uphill, thousand years downhill" increases importance of it. In this study, we will try to accurately determine al-Sirat and its features according to the hadith narrations. Its traces will be followed in the Qur'an. As a result, it will be tried to reveal the existence of al-Sirat and whatness of its nature and characteristics.

**Keywords:** Hadith, Hell, Al-Sirat, Bridge, Paradise.

### الصراط وأوصافه تحت ضوء الأحاديث النبوية

**خلاصة:** بالرغم أن المسلمين متفقون على الإيقان بالأخرة والجنة والنار بشكل عام كأساس من أسس الإيمان فهم يختلفون في بعض تفاصيل تلك الحياة. منها الصراط الذي سوف يقام على جهنم ولا بد من المرور عليه لدخول الجنة. في معتقد أكثر المسلمين سيكون هناك معبر هكذا. ولكن عند بعض المعتزلة والجهمية وعند بعض الباحثين المعاصرين لن يضرب أي جسر على جهنم يوم القيامة. بل الناس الذين سيستحقون دخول الجنة سوف يدخلونها دخولا مباشرا. وأيضا الجمهور الذين يصدقون بوجود ذلك الجسر يختلفون في ماهيته وأوصافه لاختلاف الروايات الواردة فيه. وانطلاقا من هذه الحقائق ومراعاة لكون الصراط من المسائل التي تتعلق بالعقيدة نرى لدراسة هذا الموضوع أهمية بالغة. وأوصاف هذا الجسر التي تتداولها ألسن العوام وبعض من الناس مثل كونه أرق من الشعرة وأحد من السيف وأن مسيرته ثلاثة آلاف عام، ألف طالع وألف نازل وألف استواء تزيد لا محالة أهمية دراسته. فبناء على هذا الأمر يستهدف هذا البحث تثبيت ماهية الصراط وأوصافه على الوجه الصحيح في ضوء الأحاديث النبوية مفصلا. فطبيعة الأمر سيكون مثل هذا الإثبات عبر المصادر الحديثية. وأما بالنسبة للقرآن فسيبحث عن دلالاته على وجود ذلك الجسر مجملا. ففي نهاية المطاف سيحاول أن يجاب أولا عن هل يوجد هناك جسر كهذا أم لا؟ وما هي أوصافه الحقيقية إن كان موجودا؟

**الكلمات المفتاحية:** الحديث، جهنم، الصراط الجسر، الجنة.

## GİRİŞ

Âhiretin varlığı, tüm mü'minlerin üzerinde icma ettiği iman esaslarından biridir. Ancak bu âlem, muhasebe ve muhakeme, Cennet ve Cehennem gibi çok farklı boyutları olan bir hayat yeridir. Müslümanların tüm bu merhaleler hakkında görüş birliği içinde olduklarını söylemek ise mümkün değildir. İhtilaf ettikleri konulardan biri de araştırmanın konusu olan Cehennem'in üzerine kurulacak sırat köprüsüdür.

Öncelikle Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın başını çektiği çoğunluk buna inanmaktadır. Çünkü onlara göre gaybî haberlerin tek dayanağı Kur'ân ve sahîh sünnettir. Birincisinde bu köprünün varlığına dair zımnî bazı ifadelerin dışında sarîh bir beyan yer almasa da ikincisinde bu hakikat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından birçok hadiste açıkça dile getirilmiştir. Onlara göre bu husus iman edilmesi gereken gaybî konulardan olduğu için mezkûr deliller yeterlidir.<sup>1</sup>

Mu'tezile ise sıratı iki türlü yorumlamaktadırlar. Birincisine göre; sırat, köprüden daha ziyade bir yoldur. Nitekim Mu'tezileden olan Kâdî Abdülcebâr'a (öl. 415/1025)göre i'tikât ve ikrâr edilmesi gereken hususlardan biri de sıratdır. Bu, Cennet ile Cehennem arasındaki bir yoldur. Geçmek istediklerinde Cennet ehli için genişler, Cehennem ehli için ise daralır.<sup>2</sup> O, özellikle kıldan ince ve kılıçtan keskin olarak nitelenen sıratla ilgili ise şunları dile getirmektedir: "Biz sırat hakkında Haşviyenin<sup>3</sup> söylediklerini söylemeyiz. Zira onlar sıratın kıldan ince, kılıçtan keskin olduğunu ve mükelleflerin üzerinden geçmekle sorumlu olduğunu söylerler. Biz bunu kabul etmeyiz. Çünkü âhiret yurdu teklif yurdu değildir ki; mü'mine orada acı verilsin ve o bu derece ince ve keskin olan bir köprünün üzerinden geçmekle mükellef tutulsun. Biz sıratın yol olduğunu söyledik. Anlattıkları şey ise kesinlikle bir yol niteliği taşımamaktadır. Dolayısıyla onların sözü fasittir."<sup>4</sup>

İkinci yoruma göre ise; sırat, yerine getirenlerin kurtulup Cennet'e girecekleri itaatlara delâlet eden deliller ile irtikap edenlerin helâk olup Cehennem'i hak edeceği

<sup>1</sup> Sa'düddîn et-Teftazânî, *Şerhu'l-akâidi'n-nesefiyye*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1407/1987), 69; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2004), 119.

<sup>2</sup> Kâdî Abdülcebâr b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerîm Osmân (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 737-738.

<sup>3</sup> Dinî konularda akıl yürütmeyi reddeden, nasların zâhirine bağlı kalmak suretiyle teşbih ve teccîme kadar varan telakkileri benimseyenlere verilen ad. bk. Metin Yurdagür, "Haşviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/426-427.

<sup>4</sup> Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 737-738.

isyanlara delâlet eden delillerdir.<sup>5</sup> Mu'tezilenin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir.<sup>6</sup> Cehmiyye ve Zeydiyye'nin bir kısmı da benzer gerekçelerle böyle bir köprü'nün varlığını kabul etmemişlerdir.<sup>7</sup> İmâmiyye şâsına gelince onlar sırat köprüsün varlığını kabul etmekle beraber üzerinden sadece Hz. Alî'nin velâyetine dair elinde beraat olanların geçebileceğini söylemişlerdir.<sup>8</sup>

İbaziyye bu konuda ihtilâf halindedir. Cîtâlî (öl. 750/1305?) gibi bazılarına göre, sırat, birçok âyetteki manasıyla Allah'ın (c.c) yoluna delâlet ettiği gibi Cehennem'in üstünde kurulacak olan köprüye de delâlet etmektedir.<sup>9</sup> Ancak Müteahhirîn İbaziyye'den olan Atfîş'e (Atfiyyeş) (öl. 1332/1914) göre ise hadislerde Cehennem'in üzerinde olacağı zikredilen sırat aslında yeryüzünde insanların üzerinde gittiği yoldur. Hadislerde sıratla ilgili zikredilen nitelikler ise işin zorluğundan kinâyedir. Yoksa gerçekte bu vasıflarda bir köprü yoktur.<sup>10</sup>

Tarihte olduğu gibi günümüzde de Müslümanların ekseriyeti sırat köprüsünün hadislerde zikredildiği şekilde varlığını kabul etmektedirler. Ancak bazı çağdaş araştırmacılar, kimi fırkalar gibi bunu reddetmektedirler. Böyle bir köprü'nün aslında zerdüşterin kutsal kitabı olan Zend-Avesta'da geçen Chinvat (Çinvat Peretu) köprüsünden yahut yine onların kitaplarından biri olan Ardavîfnâme'den alındığını söylemektedirler.<sup>11</sup>

Buna mukabil böyle bir köprü'lün varlığını kabul edenlerin bir kısmı onun üzerinde yedi durak ve sorgu olduğunu, her bir durakta bin sene tevkîf olacağını, dolayısıyla normalde üzerinden ancak yedi bin senede geçilebileceğini ifade etmektedirler.<sup>12</sup> Araştırmada bu tür bir geçidin var olup olmadığı başta olmak üzere tüm bu konulara Kur'ân ve sahîh sünnet üzerinden açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

<sup>5</sup> Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 737-738.

<sup>6</sup> Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 737-738.

<sup>7</sup> Cehmiyye için bk. Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdîrahmân el-Malatî el-Askânî, *et-Tenbîh ve'r-redd alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bide'*, thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.), 98. Zeydiyye için bk. Ahmed b. Muhammed Salâh eş-Şerefi el-Kâsımî, *Uddetü'l-ekyâs fi şerhi ma'âni'l-esâs* (San'â: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1415/1995), 2/352/353.

<sup>8</sup> Ca'fer b. Hadîr Kâşifü'l-Gitâ, *Keşfü'l-gitâ an mübhemâti's-şer'i'ati'l-garrâ*, thk. Mektebü'l-İlâmî'l-İslâmî(Cap: Müessesey-i Bostân Kitap, 1379), 1/123.

<sup>9</sup> Ebû Tâhir İsmâil b. Mûsâ el-Cîtâlî en-Nüfûsî, *Kanâtıru'l-hayrât*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan – Hallâf Mahmûd Abdüssemy' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/232-233.

<sup>10</sup> Muhammed b. Yusuf Atfîş el-Mizâbî el-Mağribî el-Ebâzî, *Vefâü'd-damâne bi edâi'l-emâne* (b.y.: Matba'atü'l-Ezhâri'l-Bârûniyye, 1326/1908), 3/258-259.

<sup>11</sup> Müslim Film, "Sırat Köprüsü", *YouTube* (31 Aralık 2016), 10: 30-40-10: 30: 40.

<sup>12</sup> Lâlegül TV, "Sırat Köprüsü", *YouTube* (12 Eylül 2019), 13: 50-10-13: 55: 47.

Öncelikle sırat kelimesinin sözlükteki anlamı ile Kur'ân'daki kullanımına değinilecektir.

### 1. Sözlükte ve Kur'ân'da Sırat

Dilbilimcilerinin verdiği bilgilere göre sâd harfiyle başlayan *sırât* kelimesinin aslı sîn ile başlayan *sirât* sözcüğüdür.<sup>13</sup> Hem sonundaki damak harlerinden olan tı ile uyumlu olması için hem de anlamı perçinlemek için başındaki sîn harfi sâd harfine kalb edilmiştir.<sup>14</sup> *Sebîl* ve *tarîk* kelimeleriyle yakın anlamli olarak *açık/kolay yol* anlamında veya eşanlamli olarak sadece *yol* anlamındadır.<sup>15</sup>

*Sırât* kelimesi, Kur'ân'da elif lâmlı, izâfeli ve her ikisinden mücerred nekire olmak üzere üç türlü kullanılmaktadır. *es-Sırât* şeklinde lâm-i ta'rifli olarak altı kez<sup>16</sup> zikredilmiştir. Bunların ikisinde *dosdoğru* anlamındaki *el-müstakîm* sıfatıyla birlikte;<sup>17</sup> birinde ise *düz* anlamındaki *es-seviyy* sıfatıyla beraber<sup>18</sup> kullanılmıştır. İzâfeli kullanım ise dokuz yerde olup<sup>19</sup> bunların ikisi zamir isme;<sup>20</sup> yedisi de zâhir isme muzaf olarak<sup>21</sup> yer almaktadır. En çok kullanılan şekil ise yirmi beş kere olmak üzere elif lâmsız ve izâfesiz nekire halidir.<sup>22</sup> Bir yer hariç diğerlerinin tamamında *müstakîm* sıfatıyla nitelenmiştir.<sup>23</sup>

Bunların hepsinde *sırât* kelimesi istisnasız, eşanlamli olan *sebîl* sözcüğü gibi, sözlükteki anlamı olan *yol* manasında kullanılmıştır. Ancak iki âyette zikredilen *sırât* kelimesinin Cehennem'in üzerine kurulacak olan sırat köprüsüne işaret ettiği

<sup>13</sup> Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr el-Ensârî er-Ruveyfî'î el-İfrîkî, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 7/313; 11/18; Ebü'l-Feyz Mürtezâ Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1965), 19/439.

<sup>14</sup> Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl b. Seyyidih el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-azam*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 8/433.

<sup>15</sup> Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî, *es-Sihâh: Tâcü'l-lüğâ ve sihâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülkâdir Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1047/1987), 3/1139.

<sup>16</sup> el-Fâtiha, 1/6; Tâhâ, 20/135; el-Mü'minûn, 23/74; Yâsîn, 36/66; es-Sâffât, 37/118; Sâd, 38/22.

<sup>17</sup> el-Fâtiha, 1/6; es-Sâffât, 37/118.

<sup>18</sup> Tâhâ, 20/135.

<sup>19</sup> el-En'âm, 6/126, 153; el-A'râf, 7/16; İbrâhîm, 14/1; el-Hacc, 22/24; es-Sebe', 34/6; es-Sâffât, 37/23; eş-Şûrâ, 42/53.

<sup>20</sup> el-En'âm, 6/153; el-A'râf, 7/16.

<sup>21</sup> el-Fâtiha, 1/7; el-En'âm, 6/126; İbrâhîm, 14/1; el-Hacc, 22/24; es-Sebe', 34/6; es-Sâffât, 37/23; eş-Şûrâ, 42/53.

<sup>22</sup> el-Bakara, 2/142, 213; Âl-i İmrân, 3/51, 101; el-Mâide, 5/16; el-En'âm, 6/39, 87, 161; el-A'râf, 7/86; Yûnus, 10/25; Hûd, 11/56; el-Hicr, 15/41; en-Nahl, 16/76, 121; Meryem, 19/36; el-Hacc, 22/54; el-Mü'minûn, 23/73; en-Nûr, 24/46; Yâsîn, 36/4, 61; eş-Şûrâ, 42/52; ez-Zuhuruf, 43/43, 61, 64; el-Mülk, 67/22.

<sup>23</sup> el-A'râf, 86.

kimileri tarafından dile getirilmiştir.<sup>24</sup> Birincisi *Mü'minûn* sûresindeki şu âyettir: “*Muhakkak âhirete inanmayanlar, bu yoldan (es-sırât) sapmaktadırlar/ayrılmaktadırlar.*”<sup>25</sup>

Kanaatimizce zikredilen âyetteki sırâtı köprü olarak yorumlamak tekellüften öteye bir şey değildir. Üstelik siyâk-sibâk uyumsuzluğu da söz konusudur. Zira *sırât* kelimesinin nekire olarak yer aldığı bir önceki âyette, “*Şüphesiz sen onları dosdoğru bir yola çağırıyorsun.*” denilmektedir. Ardından bu kelimenin *es-sırât* şeklinde ahd-i hâricî ifade eden lâm-i ta’rîfle birlikte mevzubahis birsonraki âyette yer alması aynı sıradan söz edildiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca âyetteki *nâkibûn* kelimesinin kökü olan *nekebelan* fiili bir yoldan sapmak, ayrılmak anlamına gelir.<sup>26</sup> Sırat köprüsünün üzerinden geçerken ise sapma yahut ayrılma değil aşağıya düşme ancak olabilir. Bu da mezkûr yorumun tutarsızlığını göstermektedir.

İçerisinde *sırât* kelimesi zikredilip de sırat köprüsüyle ilişkilendirilen ikinci âyet de şudur: <sup>27</sup> “*Onları (zulmedenleri, eşlerini ve taptıklarını) Cehennem’in yoluna ulaştırın/koyun. Ve onları durdurun/tevkîf edin. Çünkü muhakkak onlara ‘Sizin neyiniz var? Birbirinize yardım etmiyorsunuz!’ diye sorulacaktır.*”<sup>28</sup> Ancak *sırât* kelimesinin *cehîm* sözcüğüne izâfesinden de anlaşıldığı gibi burada kastedilen cehennemin yoludur. Zira köprü kastedilmiş olsaydı izâfe yerine örneğin *ale’l-cehîm* denilmesi uygun olurdu.

Sonuç olarak Kur’ân’da yer alan *sırât* kelimesinin hiçbir yerde sırat köprüsü anlamına gelmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte içerisinde *sırât* sözcüğü geçmediği halde sırat köprüsünün varlığına delâlet eden bazı âyetler olduğu bazıları<sup>29</sup> tarafından dile getirilmektedir. Bunlardan biri En’âm sûresindeki şu âyettir: “*Ateş karşısında/üzerinde durdurulup da (وَقِفُّوا عَلَى النَّارِ), ‘Ah, keşke geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve müminlerden olsak’ dedikleri vakit (hallerini) bir görsen!*”<sup>30</sup> Ancak iki âyet sonrasında benzer bir ifadeyle, “*Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman (وَقِفُّوا عَلَى رَبِّهِمْ)...*”<sup>31</sup> denilmektedir. Dolayısıyla birinci âyette zikredilen *alânın* da hissî isti’lâ için değil manevî isti’lâ için olduğunu söylemek daha

<sup>24</sup> Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrâhîm el-Besyûnî (Mısır: el-Hey’etü’l-Mısrıyyetü’l-Âmme li’l-kitâb, ts.), 2/582.

<sup>25</sup> el-Mü’minûn, 23/74.

<sup>26</sup> Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, 4/304.

<sup>27</sup> Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseynî et-Teymî er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1420), 26/329.

<sup>28</sup> es-Sâffât, 37/23.

<sup>29</sup> Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 12/508.

<sup>30</sup> el-En’âm, 6/27.

<sup>31</sup> el-En’âm, 6/30.

doğrudur. Onların karşısında durdurularak ateşe vâkıf ve müttali kılınmaları kastedilmiştir. Sonuç olarak bazılarının dile getirdiği yorum da muhtemel olmakla beraber doğru olan yorumun bu olduğu düşünülmektedir. Böylece bu âyetin de sırat köprüsünün varlığına delâlet yahut işaret etmediğini söylemek mümkündür.

Sırat köprüsüyle en çok ilişkilendirilen âyet ise içerisinde *sırât* kelimesi yer almadığı halde sırat köprüsünün varlığına işaret ettiği bazı yorumcular tarafından dile getirilen Meryem sûresindeki şu âyettir: *“Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir işittir.”*<sup>32</sup>

Bu âyetin birinci cümlesinin tefsîrindeki görüş farklılıkları *مِنْكُمْ* lafzındaki zamirin mercii ile *وَأَرَادَ* kelimesinin anlamı etrafında oluşmaktadır. Bazıları *مِنْكُمْ* zamirinin mercinin sadece önceki âyetlerde gâib *مِنْكُمْ* zamiriyle ifade edilen Cehennem ehli insanlar olduğunu, *وَأَرَادَ* sözcüğünün anlamının (*Cehennem'e*) giren olduğunu dile getirmiştir.<sup>33</sup> Dolayısıyla bu âyette tüm insanların değil sadece içlerinden hak etmiş olanların mutlaka cehenneme gireceği ifade edilmiştir. Bu anlamda ise hiçbir problem söz konusu değildir.

Bazılarına göre ise *مِنْكُمْ* zamirinin mercii tüm insanlardır. Bu durumda *وَأَرَادَ* kelimesinin anlamının ne olduğu hakkında ister istemez farklı görüşler ortaya atılmıştır. Çünkü başta peygamberler olmak üzere orayı hak etmeyen müminlerin de içine atılmak anlamında Cehennem'e varmaları hiç kuşkusuz söz konusu olamaz. Taberî bu görüşlerin çoğunu detaylı bir şekilde aktarmıştır.<sup>34</sup>

Bazı sahîh rivâyetlerde ise tüm insanların oraya varacağına bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından işaret edilmiş ve bu hakikate *yeminin çözülmesi/yerine getirilmesi* anlamında *“مِحْلَةُ الْقَسَمِ”* adı verilmiştir. Örnek olarak Buhârî ve Müslim'in Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiği bir hadiste o şöyle buyurmaktadır: *“Bir müslüman üç çocuğu öldüğünde (sabrettiği takdirde) tahilletü'l-kasem dışında ateşe girmez.”*<sup>35</sup>

<sup>32</sup> Meryem, 19/71.

<sup>33</sup> Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 18/232.

<sup>34</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/230-234.

<sup>35</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Cenâiz”, 6; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “el-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb”, 150. Ayrıca bk. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Cenâiz”, 64; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-

Neticede mezkûr âyette tüm insanların Cehennem'e varacağı, ancak içlerinden takvâ sahiplerinin kurtarılıp diğerlerinin orada bırakılacağı ifade edilmektedir. Oraya varışın nasıl olacağı ve müttakîlerin hangi yolla kurtarılacağı ise mübhem bırakılmıştır. Binâenaleyh Kur'ân'da sırat köprüsünün varlığına yahut yokluğuna dair herhangi bir açık bilgi olmadığınsöylemek mümkündür. Bu belirsizlik ise ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yapılacak bir açıklamayla giderilebilir. Gaybî bir mesele olduğu için başka bir yol gözükmemektedir.

Binâenaleyh hem sırat köprüsünün var olup olmadığı hem de varsa kaç tane olduğu ile özelliklerinin neler olduğu hadis rivâyetleri üzerinden aşağıda tespit edilmeye çalışılacaktır. Zira varlığını kabul edenler arasında sayısı ve özellikleri hakkında ihtilâf söz konusudur.

## 2. Hadislerde Sırat

Konuyla ilgili rivâyetler incelendiğinde mezkûr köprü için hadislerde üç sözcük kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar; *sırât*, *cisr* ve *kantara* kelimeleridir. En çok birinci kelime kullanıldığı için daha çok bu kelimeyle ifade edilmiştir. Bundan ötürü Türkçemize de *sırat köprüsü* olarak geçmiştir. Ayrıca Kütüb-i Tis'a üzerinden yapılan araştırmalar sonucunda bu hususta on sahâbînin rivâyetinin olduğu tespit edilmiştir. Bu vesileyle araştırmanın sınırlarına da aşmamak düşüncesiyle konu bu sahâbîlerin Kütüb-i Tis'a'daki rivâyetleri üzerinden incelenecektir.

### 2.1. Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/653) Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855), Yezîd > Hammâd b. Seleme > Sâbit el-Bünânî > Enes b. Mâlik kanalıyla Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) Cennet'e son olarak girecek kişiden bahsederken şöyle buyurmaktadır: "*Muhakkak Cennet'e son olarak girecek kişi sırat üzerinde yürüyen bir adamdır ki; bir seferinde (yoldan) sapar, bir seferinde (yolda) yürür, diğer bir seferinde de ateş ona çarpar...*"<sup>36</sup>

Horasânî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Cenâiz", 25; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Cenâiz", 57.

<sup>36</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/392.



Öncelikle rivâyetin senedini oluşturan Yezîd,<sup>37</sup> Hammâd b. Seleme<sup>38</sup> ve Sâbit el-Bünânî<sup>39</sup> sika râvîlerdir. Dolayısıyla sened yönünden rivâyetin sahîh olduğunu söylemek mümkündür. Konumuz açısından rivâyetin metnine bakıldığında ise içeriğinde üzerinden geçilecek sırat diye bir şeyden bahsedilmekle beraber mahiyetine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Sadece Cennet'e son girecek kişinin, üzerinde yürüyüş şekli dile getirilmektedir. Ancak zaman zaman kendisine ateşin çarpmasından sıratın, Cehennem üzerindeki bir yol olduğu anlaşılmaktadır. Zira Cennet'e giden başka bir yol olsaydı böyle bir ifade söz konusu olmazdı. Sonuçta bu rivâyete göre Cennet'e girebilmek için Cehennem'in üzerinden mutlaka geçileceği ortaya çıkmaktadır.

## 2.2. Ebû Zer el-Gıfârî (öl. 32/653) Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel'in, Affân > Hemmâm > Katâde > Ebû Kılâbe > Ebû Esmâ kanalıyla nakledilen bir rivâyete göre Ebû Esmâ, Rebeze'de iken Ebû Zer'in yanına girdi. Beraberinde siyâhî bakımsız bir kadın vardı. O şöyle dedi: "Şu siyahçıgım bana emrettiğine bakmaz mısınız? Bana Irak'a gitmemi emrediyor. Irak'a gittiğim zaman dünyalarıyla üzerime gelirler. Halbuki dostum (s.a.v.) bana şunu söyledi: 'Muhakkak cehennemim köprüsünün (cizr) önünde/üzerinde ayakları kaydıran kaygan bir yol vardır. Kuşkusuz yüklerimizde hafiflik olduğu halde onun üzerine gelmemiz, ağır yüklerle yüklü olarak gelmemizden kurtulmamıza daha elverişlidir.'"<sup>40</sup>

Rivâyetin senedini oluşturan Affân,<sup>41</sup> Hemmâm,<sup>42</sup> Katâde,<sup>43</sup> Ebû Kılâbe<sup>44</sup> ve Ebû Esmâ<sup>45</sup> sika râvîlerdir. Buna binâen hadisin senedi itibarıyla sahîh olduğu söylenebilir. Metninde ise dikkat çeken bir ifade bulunmaktadır. Zira Cehennem'in

<sup>37</sup> Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-alâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1413/1993), 14/454; Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî el-Kûfî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/368.

<sup>38</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/319; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdirrahmân b. Yusuf el-Kelbî el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 7/262.

<sup>39</sup> Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1271/1952), 2/449.

<sup>40</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/159.

<sup>41</sup> Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî İbn Hibbân el-Büstî, *es-Sikât* (Haydarabâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 8/522; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/170.

<sup>42</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/334; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/106.

<sup>43</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/321; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 5/269.

<sup>44</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/30; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/57.

<sup>45</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/179; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/227.

köprüsüyle beraber önünde yer alan kaygan bir yoldanda söz edilmiştir. Dolayısıyla görünürde hadiste iki ayrı şeyden bahsedilmektedir.

Kanaatimizce bu problem dört şekilde çözülebilir. Birincisi; yoldan köprünün baş tarafı olan giriş kısmı kastedilmiş olabilir. Kaygan olduğu için birçok insan köprüde ilerleyemeden yolun başında aşağı düşer. Bu durumda yol köprüden bir parçadır. İkincisi; cehennemın köprüsünün önünde ifadesinden Cehennem'in köprüsünün üzerinden geçecek olan insanların önünde kaygan bir yol olduğu kastedilmiş olabilir. Bu yoruma göre aslında yol ile köprü ayrı değil aynı şeylerdir. Üçüncüsü; yoldan sırat kastedilmiş olabilir. Köprü ise ileride görüleceği gibi bazı rivâyetlerde kantara olarak zikredilen müminlerin arasındaki zulümlerin kısâs edileceği Cennet'e yakın bir köprüdür. Buna göre ikisi birleşik olmakla beraber ayrı şeylerdir. Dördüncüsü ise; hadisteki *وَسُ* kelimesi *önünde* anlamındadır. Bu durumda köprünün üzerinde bir yol yürüneceği ifade edilmiş olur. Hadis şerhlerinde ise rivâyetteki bu duruma pek dikkat çekilmediği görülmüştür.

### 2.3. Muğîre b. Şu'be (öl. 50/670) Rivâyeti

Tirmizî'nin (öl. 279/892), Ali b. Hucr > Ali b. Müshir > Abdurrahmân b. İshâk > Nu'mân b. Sa'd kanalıyla Muğîre b. Şu'be'den rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Mü'minin sırat üzerindeki şîârı/parolası, 'Rabbim! Selâmet ver, selâmet ver!' dir."*<sup>46</sup>

Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerden Ali b. Hucr<sup>47</sup> ile Ali b. Müshir<sup>48</sup> sika; Abdurrahmân b. İshâk bazılarına göre sika, diğerlerine göre ise hadisi yazılabilen zayıf bir râvî<sup>49</sup> Nu'mân b. Sa'd ise sika bir râvîdir.<sup>50</sup> Buna bakılarak rivâyetin senedi itibarıyla Abdurrahmân b. İshâk'tan ötürü aslında zayıf olmakla beraber sıratla ilgili sahîh rivâyetlerin takviyesiyle sonuçta hasen li gayrihi<sup>51</sup> olduğunu söylemek mümkündür. Zira hadisi oluşturan mezkûr cümle o rivâyetlerin bazısında da yer almaktadır. Konumuz açısından metnine göz atıldığında ise sadece sıratın varlığına

<sup>46</sup> Tirmizî, "Kıyame", 9.

<sup>47</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/214; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/355.

<sup>48</sup> Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/307; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/158.

<sup>49</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/72; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/523.

<sup>50</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/472; Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir el-Hafîb (Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992), 2/323.

<sup>51</sup> Hadisin tanımıyla ilgili tartışmalar için bk. Erdoğan Köycü, *Sünenu't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 85-87.

ve yalnızca peygamberlerin değil tüm müminlerin üzerinde mezkûr duayı yapacağına delâlet etmektedir.

#### 2.4. Ebû Bekre (öl. 51/671) Rivâyeti

Ahmed b. Hanbel'in, Affân > Saîd b. Zeyd > Ebû Süleymân el-Asarî > Ukbe b. Suhbân senediyle Ebû Bekre'den rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “*Kıyâmet gününde insanlar sırat üzerine taşınırlar. Kelebeklerin art arda ateşe düşmeleri gibi onlar da sıratın iki tarafından art arda ateşe düşerler...*”<sup>52</sup>

Rivâyetin senedindeki râvîlerden Affân sika;<sup>53</sup> Saîd b. Zeyd hadis münekkidlerinin bazılarına göre sika olsa da çoğuna göre zayıf bir râvî;<sup>54</sup> Ebû Süleymân el-Asarî<sup>55</sup> ile Ukbe b. Suhbân<sup>56</sup> ise sika râvîlerdir. Öncelikle Saîd b. Zeyd'den ötürü rivâyetin sened itibarıyla zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Metninde ise şimdiye kadar zikredilen rivâyetlerden farklı olarak tüm insanların sırat üzerine taşınacağı ile kelebek benzetmesi yer almaktadır. Diğer rivâyetlerde ise tüm insanların sıratın üzerine taşınacağı açıkça dile getirilmemiştir. Hatta bazı rivâyetlerden kâfirlerin direkt olarak Cehennem'e atılacakları, sıratın üzerinden ise sadece müminlerin geçmeye çalışacağı anlaşılmaktadır.<sup>57</sup> Ancak aralarını şu şekilde cemetmek mümkündür: Kâfirler hemen sıratın baş tarafında Cehennem'e atılacaklardır. Müminler ise yola devam edeceklerdir. İçlerinden bazıları Cehennem'e düşeceklerdir. Fakat sonunda imanlarından ötürü oradan çıkartılacaklardır.

#### 2.5. Sevbân b. Bücdüd (öl. 54/674) Rivâyeti

Müslim'in (öl. 261/875) naklettiği bir rivâyete göre Resûlüllah'ın (s.a.v.) azatlı kölesi Sevbân şöyle anlatmaktadır: “Yahûdî bir haham Hz. Peygamber'e, 'Yer başka bir yere ve gökler (başka göklere) dönüştürüldüğü günde insanlar nerede olacaklar?' diye sordu. Resûlüllah (s.a.v.), 'Onlar, köprünün (cısır) üstündeki/önündeki karanlıkta

<sup>52</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/43.

<sup>53</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/140; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/30.

<sup>54</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 10/442; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 10/211.

<sup>55</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/210; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/348.

<sup>56</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/142; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/29.

<sup>57</sup> Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 11/446.

(zulmet) olacaklar.’ diye cevap verdi. O, ‘İnsanların (köprüden) ilk geçenleri kim olacak?’ diye sordu. Resûlullah (s.a.v.), ‘Muhâcirlerin fakirleri.’ diye cevap verdi...”<sup>58</sup>

Kâdî İyâz (öl. 544/1149) ve Nevevî (öl. 676/1277) hadisi şerh ederlerken cısr kelimesinin cesr diye de okunabileceğini ve bundan sıratın kastedildiğini söylemişlerdir. Ancak zulmetin mahiyetine değinmemişlerdir.<sup>59</sup> İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) de rivâyette yer alan yeryüzünün tebdîlinin nasıl olacağıyla ilgili farklı görüşleri ele almakla ve cısrın sırat olduğunu zikretmekle beraber zulmetle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.<sup>60</sup>

İbnü'l-Mülakkın (öl. 804/1401) ise, Sevbân hadisiyle gelecek Hz. Âişe rivâyetinin arasını cemederek göklerin ve yeryüzünün tebdîli esnasında insanların önce sırat üzerinde olacaklarını ardından da Allah'ın (c.c.) yaratacağı zulmet diye adlandırılan başka bir yer üzerinde olacaklarını ifade etmiştir.<sup>61</sup> Buna göre yeryüzü ve gökler tebdîl edilirken insanlar önce sırata, ardından zulmete yerleştirileceklerdir. Bu yerin önündede köprü (cısr) bulunmaktadır. Zira hadiste zikredilen ذُوسُ kelimesi önünde anlamındadır. Bu durumda sırat, zulmet ve cısr diye üç ayrı şey bulunmaktadır. Bu yorumu göre özellikle sıratın mahiyeti daha da muammâ bir hal almaktadır.

Kurtubî (öl. 656/1258)de ذُوسُ kelimesinin önünde değil üzerinde anlamında olduğunu ve cısr ile sıratın aynı şey olduğunu söylemiştir.<sup>62</sup> Bu durumda zulmet sıratın üzerindeki karanlıktan ibarettir. Üzerine insanların yerleştirileceği başka bir yer değildir. Dolayısıyla sıratla cısr aynı şeydir. Böylece hadiste tek bir şeyin varlığından söz edilmektedir.

Muhammed Emîn el-Hererî'nin naklettiğine göre Übbî (öl. 828/1425) de zulmet, cısr ve sıratın aynı şey olduğunu söylemiştir. Ancak Senûsî (öl. 895/1490) buna itiraz ederek zulmetle cısrın ayrı şeyler olduğunu ve cısrın müminlerin üzerinde tutulup aralarındaki hakların kısâs edileceği kantara olduğunu söylemiştir. Zulmet ise ya sırat ya da sıratın üzerinde bulunan ve zulmetten olan bir cisim ile tefsîr edilebilir.

<sup>58</sup> Müslim, “Hayız”, 34.

<sup>59</sup> Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1392), 3/227; Ebü'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâidü Müslim*, thk. Yahyâ İsmâîl (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998), 2/153.

<sup>60</sup> Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 4/215.

<sup>61</sup> Ebû Hafs Sirâcüddîn İbnü'l-Mülakkın Ömer b. Ali b. Ahmed el-Mısırî, *et-Tavzîh li şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*, thk. Dâru'l-Felâh (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008), 30/21.

<sup>62</sup> Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Kurtubî, *el-Müfihim limâ eşkele min telhîsi kitâb-i Müslim*, thk. Muhyiddîn Dîb Mistû v.dğr. (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996), 1/574.

Böylece Hz. Âişe hadisiyle de çelişmemiş olur. Ancak Hererî ذؤ kelimesinin *üzerinde* anlamında olduğunu söyleyerek Übbî'nin yorumunu tercih ettiğine işaret etmiştir.<sup>63</sup> Muhammed el-Vellevî de aynı görüştedir.<sup>64</sup> Kanaatimize göre de doğru olan bu yorumdur. Zira ذؤ kelimesi *önünde* anlamında olsa bile köprünün giriş kısmını ifade etmektedir. Gelecek Hz. Âişe rivâyetinde direkt olarak sırat üzerinde olacaklarının ifade edilmesi de bunu göstermektedir.

## 2.6. Âişe (öl. 58/678) Rivâyeti

Müslim'in naklettiği bir rivâyete göre Hz. Âişe şöyle demektedir: “Resûlullah’a (s.a.v.), ‘O gün yer başka bir yere ve gökler (başka göklere) dönüştürülür...’<sup>65</sup>âyetinden hareketle, ‘Yâ Resûlellah! O gün insanlar nerede olacaklar?’ diye sordum. ‘Sırat *üzerinde.*’ diye cevap verdi.<sup>66</sup> Vellevî'nin naklettiğine göre Übbî, hadiste zikredilen sıratın bilinen sırat olabileceği gibi üzerinde insanların bir süre kalacağı başka bir yer de olabileceğini söylemiştir. Hatta ona göre mezkûr Sevbân hadisinden ötürü ikinci ihtimal daha zâhirdir.<sup>67</sup> Kurtubî ve Molla Ali el-Kârî (öl. 1014/1605) gibi bazı şârihler de sıratın ya bilinen sırat ya da sırat cinsi olduğunu ifade ederek mezkûr iki ihtimale işaret etmişlerdir.<sup>68</sup>

Yahûdî hahamla Hz. Âişe'nin Resûlullah'a (s.a.v.) aynı soruyu sormalarından âyette zikredilen tebdîlin, insanların dirilişinden sonra olacağını anladıkları görülmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mezkûr cevabı vermesi de bunu doğrulamaktadır. Özellikle Hz. Âişe'nin cevabı aldıktan sonra sıratın mahiyetini sormaması ise ondan malum sıratı anladığı görülmektedir. Hahama verilen cevapta ise biraz detay verilerek bu bekleminin köprünün ön kısmında ve karanlık içerisinde olacağı ifade edilmiştir. Bütün mahşer halkının toplandığı yer olacağı için burasının ne kadar geniş ve büyük bir yer olacağı da tabiatıyla anlaşılmalıdır. Bunun dışında mahiyetinin ve özelliklerinin ne olduğu ise bize bildirilmemiştir.

<sup>63</sup> Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Üremî el-Alevî el-Hererî, *el-Kevekebü'l-vehhâc ve'r-ravzu'l-behhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Riyad: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 6/165.

<sup>64</sup> Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-İsyûbî el-Vellevî, *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fi şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc* (Kahire: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1426/1436), 7/531.

<sup>65</sup> İbrâhîm, 14/47.

<sup>66</sup> Müslim, “Sıfatü'l-münâfikîn”, 29.

<sup>67</sup> Vellevî, *el-Bahru'l-muhîtu*, 43/350.

<sup>68</sup> Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi kitâb-i Müslim*, 7/352; Ebü'l-Hasan Nûreddîn el-Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 8/3508.

Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889), Yakûb b. İbrâhîm > Humeyd b. Mes'ade > İsmâîl b. İbrâhîm > Yûnus > Hasan kanalıyla naklettiği rivâyete göre Hz. Âişe bir seferinde cehennem ateşini hatırlayıp ağlayınca Resûlullah (s.a.v.) ona, "*Seni ne ağlatıyor?*" diye sordu. O, "*Cehennem ateşini hatırlayıp ağladım. Kıyâmet gününde ailelerinizi hatırlar mısınız?*" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "*Şu üç yerde kimse kimseyi hatırlamaz: Hafif mi yoksa ağır mı? geldiğini bilinceye kadar mîzanın yanında; sağ eline mi sol eline mi yoksa arkasından mı? verileceğini bilinceye kadar kitâbın (verilmesi) esnasında ve Cehennem'in iki sırtı arasına konulduğu zaman sıratıta.*"<sup>69</sup>

Rivâyetin senedini oluşturan Ya'kûb b. İbrâhîm,<sup>70</sup> Humeyd b. Mes'ade,<sup>71</sup> İsmâîl b. İbrâhîm,<sup>72</sup> Yûnus<sup>73</sup> ve Hasan<sup>74</sup> sika râvîlerdir. Dolayısıyla sened açısından rivâyetin sahîh olduğunu söylemek mümkündür. Metninde konu açısından sadece sıratın varlığına işaret edilmektedir. Niteliklerine dair ise cehennem üzerine konulacağı dışında herhangi bir bilgi içermemektedir. Ancak Ahmed b. Hanbel'in, Yahyâ b. İshâk > İbn Lehî'a > Hâlid b. Ebû İmrân > Kâsım b. Muhammed kanalıyla Âişe'den naklettiği benzer rivâyetin sonunda konumuzla ilgili ilaveten şu cümleler yer almaktadır: "*Cehennem kıldan daha ince, kılıçtan da daha keskin bir köprüsü vardır. Üzerinde Allah'ın (c.c.) dilediği kişileri yakalayan çengeller ve dikenler vardır. Üzerinden insanlar, göz kırpması, şimşek, rüzgâr, asil atlar ve binitler gibi geçerler. Melekler, 'Ya Rab! Selâmet ver, ya Rab! Selâmet ver!' derler. Sağ sâlim kurtulan, tırmalanıp kurtulan ve yüzüstü ateşe dürülen vardır.*"<sup>75</sup>

Öncelikle rivâyetin senedinde yer alan râvîlerden Yahyâ b. İshâk sadûk;<sup>76</sup> İbn Lehî'a zayıf;<sup>77</sup> Hâlid b. Ebû İmrân<sup>78</sup> ile Kâsım b. Muhammed ise sika<sup>79</sup> râvîlerdir. İbn Lehî'a'dan ötürü sened yönünden rivâyetin zayıf olduğu söylenilebilir. Metninde ise konuyla ilgili sahîh rivâyetlerde yer almayan "*Cehennem kıldan daha ince, kılıçtan da*

<sup>69</sup> Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Sünnet", 24.

<sup>70</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/372; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/309.

<sup>71</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/197; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/397.

<sup>72</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/397; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/216.

<sup>73</sup> İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/242; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/572.

<sup>74</sup> Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/57.

<sup>75</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/110.

<sup>76</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/196.

<sup>77</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/490.

<sup>78</sup> Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/86.

<sup>79</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/433.

*daha keskin bir köprüsü vardır...*" cümlesi yer almaktadır. Bu ziyadeyle ilgili değerlendirme "Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti" başlığı altında yapılacaktır.

## 2.7. Ebû Hüreyre (öl. 58/678) Rivâyetleri

Sırat köprüsüyle ilgili kendilerinden en çok rivâyet nakledilen sahâbîler, Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî'dir. Buhârî (öl. 256/870) bu konuda, sadece mezkûr sahâbîlerden rivâyette bulunmuştur. Öncelikle Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadisi *Sahîh*'de üç bâbda biraz metin farklılıklarıyla beraber aynen nakletmiştir. Öncelikle "Sırat Cehennem'in Köprüsüdür." başlığı altında Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiği, rü'yetullah konusuyla başlayan uzun bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şunu da dile getirmiştir: "...*Ve cehennem'in köprüsü (cısır) kurulur. Ben (üzerinden) geçenlerin ilki olurum. O gün peygamberlerin duası şu dur: 'Allahım! Selâmet ver, selâmet ver!' Onda Se'dân dikenini gibi çengeller/kancalar vardır. Se'dân dikenini gördünüz mü? (Onlar, 'Evet, ya Rasûlellah!' dediler.) İşte onlar, kuşkusuz Se'dân dikenini gibidirler. Ancak büyüklüklerini sadece Allah (c.c.) bilir. İnsanları amelleriyle kapıverirler. Onlardan ameli sebebiyle helâk edilen de vardır. Yaralanıp sonra kurtulan da vardır...*"<sup>80</sup> Görüldüğü gibi bu metinde sırat kelimesi değil sözlükte de köprü anlamında olan *cısır* sözcüğü yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel de rivâyeti bu metniyle Ebû Hüreyre'den nakletmektedir.<sup>81</sup>

Buhârî bu hadisi, muhtemelen Allah'ın (c.c.) bedendeki secde yerlerini yakmayı cehenneme haram kıldığını ifade eden cümlelerinden ötürü "Secdenin Fazileti" başlığı altında da yine Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. Ancak oradaki metinde biraz farklılık bulunmaktadır. Nitekim şöyle denilmektedir: "...*Ardından cehennem'in iki sırtı arasında sırat (yol) vurulur. Ben peygamberlerden ümmetiyle geçenlerin ilki olurum. O gün peygamberlerden başka hiç kimse konuşmaz. O gün peygamberlerin sözü ise şudur: 'Allahım! Selâmet ver, selâmet ver!' Cehennemde Se'dân dikenini gibi çengeller/kancalar vardır...*"<sup>82</sup> Ayrıca, "Allah'ın (c.c.), 'O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakıcıdır.' Sözü" başlığı altında yine bu hadisi son metniyle aktarmıştır. Sadece son cümlesi şöyledir: "*Onlardan ameli sebebiyle geri kalıp helâk edilen (el-mûbak) veya ameli sebebiyle bağlı tutulan (el-mûsak) da vardır. Yaralanıp veya cezalandırılıp sonra açılan da/çözülen de vardır.*"<sup>83</sup> Her iki metinde de yol anlamındaki *sırât* kelimesi geçmektedir. Bunda

<sup>80</sup> Buhârî, "Rikâk", 52.

<sup>81</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/276.

<sup>82</sup> Buhârî, "Ezân", 129.

<sup>83</sup> Buhârî, "Tevhîd", 24.

sözlük anlamı açısından bir problem gözükmemektedir. Zira her yol köprü değildir. Ancak her köprü aynı zamanda bir yoldur.

Müslim de hadisi bir yerde son olarak zikredilen metniyle Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.<sup>84</sup> Başka bir yerde yine bu sahâbîden naklettiği metin ise şöyledir: "...*Emânet ve rahim (akrabalık bağı) gönderilir. Sıratın sağ ve sol iki tarafında dururlar...*"<sup>85</sup> Bu metinde diğerlerinden farklı olarak emânet ve akrabalık bağının gönderilip sıratın iki tarafında duracağından söz edilmiştir. Nevevî gibi bazıları bu cümleyi yorumlarken sahip oldukları konunun büyüklüğünden ötürü Allah'ın (c.c.) dilediği şekilde müşahhas olarak tasvîr edilip sırata gönderileceklerini söylemiştir.<sup>86</sup> Bazı şârihlere göre ise onların adına görevli meleklerin gönderilmesi kastedilmiştir.<sup>87</sup>

Tirmizî'nin, Kuteybe > Abdülazîz b. Muhammed > el-Alâ b. Abdurrahmân > Babası kanalıyla Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiği bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a.v.) konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: "...*Ardından Müslümanlar ayağa kalkar ve sırat konulur. Üzerinden asîl atlar ve binekler gibi geçerler. Üzerinde onların sözü, 'Selâmet ver, selâmet ver!' dir...*"<sup>88</sup>

Rivâyetin senedini meydana getiren râvîlerden Kuteybe sika;<sup>89</sup> Abdülazîz b. Muhammed kimilerine göre sika olmakla beraber bazılarına göre hıfzı kötü, galatı çok, kavî olmayan bir râvî;<sup>90</sup> el-Alâ b. Abdurrahmân sadûk;<sup>91</sup> Babası Abdurrahmân b. Yakûb ise sika<sup>92</sup> bir râvîdir. Öncelikle Abdülazîz b. Muhammed'den ötürü rivâyetin senedi itibarıyla zayıf olduğu söylenebilir. Ancak Zehebî, hakkındaki bazı eleştirilere rağmen hadisinin hasen<sup>93</sup> mertebesinden aşağı düşmeyeceğini dile getirmiştir.<sup>94</sup> Buna göre de rivâyetin hasen olduğunu söylemek mümkündür. Metninde ise sıratın mahiyetine dair herhangi bir detay bulunmamaktadır.

Son olarak İbn Mâce'nin (öl. 273/887), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe > Muhammed b. Bişr > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme senediyle yine Ebû Hüreyre'den rivâyet

<sup>84</sup> Müslim, "İmân", 182.

<sup>85</sup> Müslim, "İmân", 329.

<sup>86</sup> Nevevî, *el-Minhâc*, 3/72; Hererî, *el-Kevekbü'l-vehhâc*, 5/78.

<sup>87</sup> Molla Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 8/3546.

<sup>88</sup> Tirmizî, "Cennet", 20. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/368.

<sup>89</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/20; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/13.

<sup>90</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/97; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/194.

<sup>91</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/197; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/186.

<sup>92</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/91; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/649.

<sup>93</sup> Hadis âlimlerinin hasen hadis tanımları ve kullanım örnekleri için bk. Köycü, *Sünenü't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi*, 78-94.

<sup>94</sup> Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/366.



ettiği başka bir hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.v.) konuya dair şöyle buyurmaktadır: *“Kıyâmet günü ölüm getirilir ve sıratın üzerinde durdurulur... Ardından emredilir de ölüm sırat üzerinde boşzlanır...”*<sup>95</sup>

Öncelikle rivâyetin senedini oluşturan râvîlerden Ebû Bekir b. Ebû Şeybe<sup>96</sup> ile Muhammed b. Bişr sika;<sup>97</sup> Muhammed b. Amr bazılarına göre hataları olsa da sika,<sup>98</sup> diğerlerine göre ise kavî olmayan bir râvî;<sup>99</sup> Ebû Seleme ise sika<sup>100</sup> bir râvîdir. Buna göre Muhammed b. Amr ihtilâflı bir râvî olduğu için rivâyetin sened yönünden sahîh değil de hasen olduğunu söylemek mümkündür. Konumuz açısından rivâyetin metnine bakıldığında sadece sıratın varlığına delâlet etmektedir. Mahiyetiyle yahut özellikleriyle ilgili ise herhangi bir bilgi içermemektedir. Üzerinde ölümün nasıl boşzlanacağı ise başka bir araştırmanın konusudur.

## 2.8. Ebû Saîd el-Hudrî (öl. 74/693-94) Rivâyetleri

Buhârî, Ebû Saîd el-Hudrî’den ise öncelikle Ebû Hüreyre rivâyetinin benzerini *“Allah’ın (c.c.), ‘O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakıcıdır.’ Sözü”* başlığı altında nakletmiştir. Hadisin köprüyle ilgili olan kısmı şu şekildedir: *“...Sonra köprü (cizr) getirilir ve cehennemın iki sırtı arasında kurulur. Biz, ‘Ya Resûlellah! Cizr nedir?’ dedik. O şöyle tarif etti: ‘Kaygan, ayakların kayabileceği bir yerdir. Üzerinde kancalar, çengeller, Necid’de bulunan ve Se’dân denilen olta gibi eğri dikenleri olan enli kılıçklar vardır. Mümin onun üzerinde göz kırpması gibi, şimşek gibi, rüzgâr gibi, atların ve bineklerin asilleri gibidir. Sağ sâlim kurtulan, tırmalanıp kurtulan ve cehennem ateşine yüzü koyun itilen vardır. Ta ki sonuncuları sürüklenerek geçer...”*<sup>101</sup> Bu rivâyette görüldüğü gibi sırat sözcüğü değil cizr kelimesi yer almaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bunun mahiyetinin ne olduğu sorulmuştur.

Müslim de mezkûr sahâbîden bu rivâyeti benzer bir metinle nakletmiştir. Ancak onun metninin sonunda Buhârî’de yer almayan şöyle bir ilave sözkonusudur: *“Ebû Saîd, ‘Kuşkusuz köprünün kıldan daha ince, kılıçtan daha keskin olduğu bana ulaştı.’ demiştir.”*<sup>102</sup> Araştırmalara göre sıratla ilgili mezkûr ve meşhur

<sup>95</sup> İbn Mâce, “Zühd”, 38. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/259.

<sup>96</sup> İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5/160; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/592.

<sup>97</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/441; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 24/522.

<sup>98</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/377.

<sup>99</sup> Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 26/212.

<sup>100</sup> İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, 2/405; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 33/375.

<sup>101</sup> Buhârî, “Tevhîd”, 24.

<sup>102</sup> Müslim, “İmân”, 183.

nitelendirmenin kaynağı öncelikle Müslim'in bu ifadesidir. Ancak bu sözün sahibi başka kaynaklarda sahâbî olan Ebû Saîd değil tebe-i tâbiînden olan Saîd b. Ebû Hilâl'dir.<sup>103</sup> İbn Hacer ve Vellevî de buna işaret etmişlerdir.<sup>104</sup> Üstelik Abdullah b. el-Mübârek ve İbn Ebû'd-Dünyâ'nın bu kişiden naklettiği biraz farklı bir rivâyet de şu şekildedir: "Muhakkak sıratın bazı insanlar için kıldan ince, bazı insanlar için ise geniş bir vâdi gibi olduğu bize ulaşmıştır."<sup>105</sup>

Bu durum Müslim'in metnindeki كُفٍّ kelimesinin nâsîh ilavesi olabileceğini akla getirmektedir. Şayet böyle ise rivâyet mevkûf olamayacağı gibi maktû' da olamaz. Zira Saîd b. Ebû Hilâl sahâbî olmadığı gibi tâbiî de değildir. Ancak böyle değilse durum farklıdır. Zira sözün sahibi Ebû Saîd olursa rivâyet sahâbî mürseli olur. Gaybî bir mesele olduğu için de hükmen merfû vasfını alır. Senedine gelince Müslim şârihlerinden Hererî'nin ifadesine göre yukarıdaki hadisin senediyle aynıdır.<sup>106</sup> Ancak bu net değildir.

Beyhakî (öl. 458/1066) bu rivâyeti Enes'ten mevsûl ve sarîh merfû olarak nakletmekle beraber isnâdının zayıf olduğunu dile getirmiştir.<sup>107</sup> Geride zikredildiği gibi Ahmed b. Hanbel'in Âişe'den naklettiği rivâyet de İbn Lehî'a'dan ötürü zayıftır. Benzer bir rivâyet Fudayl b. İyâz'dan (ö. 187/803) senedsiz olarak nakledilmiştir. Sıratla ilgili daha detaylı vasıflar içeren bu rivâyetin metni şu şekildedir: "Muhakkak sırat on beş bin yıllık yürüyüş mesafesidir. Bunların beş bin yılı yokuş, beş bin yılı iniş, beş bin yılı da düzdür. Kıldan daha ince kılıçtan daha keskindir. Üzerinden ancak Allah (c.c.) korkusundan zayıf ve perişan düşenler geçebilir."<sup>108</sup> Ancak İbn Hacer'in (öl. 852/1449) de dediği gibi bu sâbit olmayan mu'dal bir rivâyettir.<sup>109</sup>

İbn Asâkir'in (öl. 600/1203), İbn Abbâs'tan merfû olarak naklettiği benzer bir rivâyette de şöyle denilmektedir: "...Muhakkak sırat, üç bin yıllık mesafedir. Bin yıl

<sup>103</sup> Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Rû'yeti'llah*, thk. İbrâhîm Muhammed el-Alî – Ahmed Fahrî er-Rifâ'î (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1411), 99; Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed İbn Mende el-Abdî, *el-İmân*, thk. Alî b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406), 2/800.

<sup>104</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/454; Vellevî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/196.

<sup>105</sup> Ebû Bekir Abdullah b. uhammed b. Ubeyd İbn Ebi'd-Dünya el-Kuraşî el-Bağdâdî, *el-Evliyâ*, thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1413), 17; Ebû Abdirrahmân Abdullah b. el-Mübârek b. Vâdih el-Hanzalî el-Mervezî, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 122.

<sup>106</sup> Hererî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 4/317.

<sup>107</sup> Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Horasânî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 1/564.

<sup>108</sup> Ebû Bekir Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî el-Mâlikî, *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ilm*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419), 8/306.

<sup>109</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/454.

yokuş, bin yıl iniş ve bin yıl düz olup kıldan daha ince, kılıçtan ise daha keskindir. Beni peygamber olarak hakla gönderene yemin olsun ki; her kim bir âlime ikrâm ederse farkına varmadan ölür ve yine farkına varmadan sıratı geçer.” Ancak İbn Asâkir bu rivâyetin münker olduğunu söylemiştir.<sup>110</sup> İbn Arrak (öl. 963/1556) da, “Rivâyetin münker oluşu, mevzû olmasınınıgerektirmese de böyle olduğunu gösteren alametler açıktır.” demiştir.<sup>111</sup>

İbn Ebû Şeybe'nin, Selmân el-Fârisî'den mevkûf olarak naklettiği bir rivâyette de şöyle denilmektedir: “Sırat konulur. Onun usturanın keskinliği gibi bir keskinliği vardır. Melekler, ‘Ey Rabbimiz! Kimi bunun üzerinden geçireceksin?’ derler. O, ‘Dilediğim kişiyi onun üzerinden geçiririm.’ buyurur.”<sup>112</sup> Hâkim ise bunu Selmân'dan merfû olarak rivâyet etmiştir.<sup>113</sup> Ancak İbn Receb el-Hanbelî, “Ma'rûf olan, bu rivâyetin Selmân'dan mevkûf olarak nakledildiğidir.” demiştir.<sup>114</sup> Ayrıca Hâkim, “Sırât, kılıcın keskinliği gibidir.” şeklinde rivâyetin benzerini İbn Mes'ûd'dan da merfû olarak nakletmişlerdir. Fakat Zehebî, bu rivâyete muhtemelen metnindeki nekâretten ötürü, “İsnâdı güzel olmakla beraber ne de münker bir hadistir!” şeklinde not düşmüştür.<sup>115</sup> İbn Hacer ise isnâdının sahîh ve muttasıl olduğunu söyleyip metniyle ilgili herhangi olumsuz bir değerlendirme yapmamıştır.<sup>116</sup> Üstelik Taberânî bunu İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak rivâyet etmiştir.<sup>117</sup> Dolayısıyla merfû olduğu da kesin değildir.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Sıratın mesafesi ve yokuş, iniş ve düz gibi vasıflarıyla ilgili nakledilen kimi rivâyetler asılsızdır. Dolayısıyla bunlara itibar edilemez. Kıldan daha ince, kılıçtan ise daha keskin olduğuna dair merfû olarak zikredilen rivâyetler ise zayıftır. Sadece Müslim'in Ebû Saîd'den naklettiği sahabî

<sup>110</sup> Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetillah İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 33/262.

<sup>111</sup> Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdirrahmân b. Arrâk el-Kinânî, *Tenzîhu's-şerî'ati'l-merfû'a ani'l-ahbârî's-şenî'ati'l-mevzû'a*, thk. Abdulvehhab Abdüllatîf – Abdullah Muhammed es-Siddîk el-Gumârî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1399), 2/395.

<sup>112</sup> Ebû Bekir b. Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed el-Absî, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 7/59.

<sup>113</sup> Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/629.

<sup>114</sup> Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî el-Bağdâdî, *et-Tahvîf mine'n-nâr ve't-Ta'rîf bi hâli Dâri'l-bevâr*, thk. Beşîr Muhammed Uyûn (Dımaşk: Dâru'l-Beyân, 1409/1988), 233.

<sup>115</sup> Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/629;

<sup>116</sup> İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1420/2000), 18/512.

<sup>117</sup> Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 9/203.

mürseli ve hükmî merfû olan rivâyet sahîh olabilir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bu, Saîd b. Ebû Hilâl'den nakledilen senedsiz mu'dal bir rivâyet de olabilir. Dolayısıyla sened açısından kesin olarak sıhhatine hükmetmek mümkün değildir. Buna rağmen bu rivâyetin sahîh rivâyetlerden daha yaygın olarak dile getirilmesi doğrusu manidardır. Hatta daha önce de ifade edildiği gibi sıratı inkâr edenlerin bir kısmı daha çok bu rivâyeti ileri sürerek ve hakikati üzere hamlederek sıratı inkâr etmiştir.

Kanaatimizce zayıf olan bu rivâyet, bir akîde konusu olan sıratın mahiyetiyle ilgili hak etmediği bir ilgiyi görmüştür. İzz b. Abdisselâm (öl. 660/1262) ve Karâfi (öl. 684/1285) de muhtemelen rivâyetin sıhhatine kanaat getirmediği için sıratın bu özellikte olduğunu kabul etmemişlerdir.<sup>118</sup> Ancak bu konuda vârid olan mütâbi mevkûf rivâyetlerin hükmen merfû olduğundan yola çıkılarak bir şekilde tâli bir kaynak olarak itibara alınacak olsa bile bu rivâyetin hakikî değil mecâzî bir anlatım olduğu söylenebilir. Dolayısıyla en fazla üzerinden geçmenin kâfirler için mümkün olmayacağını, bazı günahkâr müminler için ise çok zor olacağını ifade etmektedir. Aksi halde fizikî anlamda neredeyse gözle bile görünemeyecek olan böyle bir geçidin varlığıyla yokluğu arasında pek bir fark olduğu söylenemez. Dolayısıyla bu durumda cehennem üzerine çekilmesinin de çok bir anlamı olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

Buhârî'nin yine Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet ettiği başka hadislerde ise *kantara* sözcüğü geçmektedir. Bu rivâyeti de yine bazı farklılıklarla beraber iki yerde zikretmiştir. Öncelikle "Kıyâmet Günü Kısâs" başlığı altında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "*Müminler ateşten kurtulurlar. Ardından Cennet'le Cehennem arasındaki bir köprü (kantara) üzerinde hapsolunurlar. Dünyada aralarında olmuş zulümler birbirlerine kısâs edilir...*"<sup>119</sup>

"Zulümlerin Kısâsı", başlığı altında zikrettiği rivâyet ise şöyle başlamaktadır: "*Müminler ateşten kurtuldukları zaman Cennet'le ateş arasında bir köprüyle (kantara) hapsolunurlar...*"<sup>120</sup> Bu rivâyetlerde zikredilen kantaranın mahiyetiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre burası sıratın Cennet'e yakın olan tarafıdır. Bazılarına göre ise sıratla Cennet arasında yer alan ayrı bir geçittir. Buna ikinci sırat

<sup>118</sup>Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Sefârînî, *Levâmi'u'l-envârî'l-behiyye ve sevâtî'u'l-esrârî'l-eseriyye* (Dimaşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 1402/1982), 2/193.

<sup>119</sup>Buhârî, "Rikâk", 48.

<sup>120</sup>Buhârî, "Mezâlim", 1.

denilir.<sup>121</sup> Dolayısıyla bu görüşe göre iki sırat bulunmaktadır. Biri tüm insanlar için, diğeri ise sadece müminler içindir.

İkinci görüşte olan Aynî (öl. 855/1451), hadisin bunu sarâhaten ifade ettiğini, dolayısıyla kantaranın sıratın devamı olduğunu söylemenin zorlama bir yorum olduğunu dile getirmiştir. Bu durumda cehennem üzerinde iki köprünün olmasında ise herhangi bir mahzur olmadığını söylemiştir.<sup>122</sup> İbn Hacer ise rivâyetin *عَلَى فُطْرَةَ* değil de *بِقُطْرَةَ* şeklindeki ikinci formatından yola çıkarak kantaranın ayrı bir köprü değil de sıratın Cennet tarafında olan kısmının kastedildiğinin zâhir olduğunu ifade etmiştir.<sup>123</sup>

Kanaatimize göre ise her iki görüş de isabetli değildir. Çünkü her ikisi de *kantara* kelimesinin bir manası olan *köprü* anlamından yola çıkmaktadır. Hâlbuki bu sözcüğün bir diğer manası da dikey bir yapıdır. Zira Aynî'nin naklettiğine göre bazıları bu kelimeyi, su veya vâdi üzerinde dikilen her şey, diye tarif etmiştir. Herevî (öl. 401/1011) ise yine Aynî'nin kaydettiğine göre bu kelimeyle ilgili şunu söylemiştir: "Taşları birbirinin üzerinde yükseldiği için binaya kantara ismi verilmiştir."<sup>124</sup> Buna göre hadiste kastedilen, sıratın sonuna doğru Cennet'e girmeden önce müminlerin sıratın üzerinde yükselen dikey bir yapıyla önlerinin kesileceği ve aralarında kısâs uygulanacağıdır. Dolayısıyla kanaatimize göre kantara, ikinci bir köprü veya sıratın yatay şeklindeki devamı değildir. Bu yapının benzeri *sûr* adıyla münâfıklar için de söz konusu olacaktır. Nitekim âhiret sahnelerinden birinin anlatıldığı bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "Münâfık erkeklerle münâfık kadınların, iman edenlere, 'Bizi bekleyin ki sizin nurunuzdan iktibâs edelim.' diyecekleri gün kendilerine, 'Arkanıza dönün de bir nur arayın.' denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sûr çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, ön tarafından dışında ise azap vardır."<sup>125</sup> Ancak onlar bunu geçemeyeceklerdir. Mü'minler ise aralarındaki kısâs bitip kantara kaldırıldıktan veya açıldıktan sonra Cennet'e gireceklerdir.

Daha önce ifade edildiği gibi bazıları sıratın üzerinde yedi durak ve sual olduğunu, her bir durağın da bin yıllık mesafe olduğunu söylemişlerdir. Ancak buna dair hadis kaynaklarında herhangi bir rivâyet tespit edilememiştir. Sadece Kurtubî

<sup>121</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/399; Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, *Umdetü'l-kârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 12/285.

<sup>122</sup> Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 12/285.

<sup>123</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/96.

<sup>124</sup> Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 12/285.

<sup>125</sup> el-Hadîd, 57/13.

bazı ilim ehlinin şöyle dediğini ifade etmiştir: “Yedi kantarada sorguya çekilinceye kadar hiç kimse sıratı geçemeyecektir. Birincisinde imandan, ikincisinde namazdan, üçüncüsünde oruçtan, dördüncüsünde zekâttan, beşincisinde hac ve umreden, altıncısında abdest ve gusülden, en zoru olan yedincisinde de kul haklarından sorgu olacaktır.”<sup>126</sup> Hâlbuki mezkûr hadiste sadece bir kantaradan söz edilmiştir. Sıratın üzerinde yedi kantara olduğuna dair ise zayıf da olsa bir hadise rastlanılmamıştır. Üstelik mezkûr yedi meseleden insanlar mahşerde zaten sorguya çekileceklerdir. Dolayısıyla sırat üzerinde tekrarı olmasa gerektir. Ayrıca sıratın mesafesinin yedi bin yıl olduğu ise asılsız ve kaynaksız bir bilgidir. Sonuçta gaybî olan konulardabu tür bilgilere itibar edilmesi tabiatıyla söz konusu olamaz.

İbn Mâce'nin, Ebû Bekir > Abdüla'lâ > Muhammed b. İshâk > Ubeydullah b. el-Muğîre > Süleymân b. Amr b. Abdilutvârî kanalıyla Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “*Sırat, Cehennem'in iki sırtı arasında Se'dân dikenini gibi dikenler üzerine konulur. Sonra insanlar geçmeye başlar. Sağ sâlim kurtulan, tırmalanıp sonra kurtulan ve onunla hapsolunup cehenneme baş üstü düşürülen vardır.*”<sup>127</sup>

Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerden Ebû Bekir,<sup>128</sup> Abdüla'lâ<sup>129</sup> ve Muhammed b. İshâk sika;<sup>130</sup> Ubeydullah b. el-Muğîre sadûk;<sup>131</sup> Süleymân b. Amr b. Abdilutvârî de sika bir râvîdir.<sup>132</sup> Dolayısıyla sadûk râvîden ötürü rivâyetin sened açısından hasen olduğu söylenebilir. Ahmed b. Hanbel de aynı hadisi yine Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet etmektedir. Ancak onun zikrettiği metin, “*Sırat, cehennemin iki sırtı arasına konulur. Üzerinde Se'dân dikenini gibi dikenler bulunmaktadır...*” şeklinde başlamaktadır.<sup>133</sup> Metin açısından bu rivâyetin daha doğru olduğu söylenebilir. Zira İbn Mâce'nin metnine göre köprü dikenler üzerine kurulacaktır. Hâlbuki Buhârî ve Müslim'in rivâyetleri başta olmak üzere sahîh rivâyetlerde böyle bir ifade bulunmamaktadır. Bilakis cehennemin üstünde kurulacak olan köprünün üzerinde

<sup>126</sup> Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *et-Tezkira bi ahoâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhira*, thk. Sâdik b. Muhammed b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü'l-Minhâc, 1425), 751.

<sup>127</sup> İbn Mâce, “Zühd”, 33.

<sup>128</sup> İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/160; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/592.

<sup>129</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/68; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/28.

<sup>130</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/380; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/408.

<sup>131</sup> İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/333; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/479.

<sup>132</sup> İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/131; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/316.

<sup>133</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/11.

mezkûr dikenler olacağı yer almaktadır. Dolayısıyla İbn Mâce'nin metni problemlidir.

Ahmed b. Hanbel'in, Yahyâ b. Saîd > Osmân b. Gıyâs > Ebû Nadra kanalıyla yine Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet ettiği başka bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *"İnsanlar cehennemın köprüsü (cizr) üzerine arz edilir. Üzerinde insanları kapıveren dikenler, çengeller ve kancalar vardır. Kimi insanlar (üzerinden) şimşek gibi, kimileri rüzgâr gibi, kimileri koşturulan at gibi, kimileri koşarak, kimileri yürüyerek, kimileri emekleyerek, kimileri de sürünerek geçerler..."*<sup>134</sup>

Öncelikle rivâyetin senedini meydana getiren Yahyâ b. Saîd,<sup>135</sup> Osmân b. Gıyâs<sup>136</sup> ve Ebû Nadra<sup>137</sup> sika râvîlerdir. Binâenaleyh sened itibarıyla rivâyetin sahîh olduğunu ifade etmek mümkündür. Metnine gelince Ebû Bekre rivâyeti gibi insanların tümünün köprüye götürüleceklerini açıkça ifade etmektedir. Onun dışında sıratla ilgili vasıflar diğer rivâyetlerle paralellik arz etmektedir.

Son olarak yine Ahmed b. Hanbel'in, Ravh > Osmân b. Gıyâs > Ebû Nadra kanalıyla yine Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet ettiği bir diğer hadiste de şöyle ifade edilmektedir: *"İnsanlar cehennemın köprüsü (cizr) üzerinden geçer. İki kenarında, 'Allahım! Selâmet ver, selâmet ver!' diyen melekler bulunmaktadır..."*<sup>138</sup>

Senedde yer alan Ravh,<sup>139</sup> Osmân b. Gıyâs<sup>140</sup> ve Ebû Nadra<sup>141</sup> sika râvîler oldukları için rivâyetin bu yönden sahîh olduğu söylenebilir. Metnine göz atıldığında ise diğer rivâyetlerden farklı olarak köprünün iki kenarında müminlerin geçebilmesi için mezkûr duayı yapan melekler olduğu dile getirilmiştir. Rivâyetlerin arası cemedildiğinde bu duayı hem peygamberlerin hem müminlerin hem de meleklerin yapacağını söylemek mümkündür.

## 2.9. Câbir b. Abdullah (öl. 78/697) Rivâyeti

Müslim'in naklettiği bir rivâyete göre Câbir b. Abdullah bir keresinde Medine'de cehenneme girdikten sonra oradan şefaate çıkartılıp Cennet'e girecek

<sup>134</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/25.

<sup>135</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/611; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/366.

<sup>136</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/129; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/522.

<sup>137</sup> İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, 2/298; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/301.

<sup>138</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/26.

<sup>139</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/243; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/58.

<sup>140</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/129; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/522.

<sup>141</sup> İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, 2/298; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/301.

olan ve cehennemî diye isimlendirilen kişilerden bahsederken sırat köprüsünden ve üzerinden nasıl geçileceğinden de söz etmiştir. Ancak râvî Yezîd el-Fakîr tamamıyla hatırlamadığı için detayları zikretmemiştir.<sup>142</sup>

Müslim'in naklettiği başka bir rivâyet göre de Câbir b. Abdullah kendisine vürûdun nasıl olacağı sorulunca verdiği cevap içerisinde şunu da dile getirmiştir: "...Cehennem'in köprüsü üzerinde çengeller ve dikenler vardır. Allah'ın (c.c.) dilediğini yakalarlar. Sonra münâfıkların nuru söner. Sonra da müminler kurtulurlar..."<sup>143</sup> Müslim'in mevkûf olarak naklettiği bu rivâyeti Ahmed b. Hanbel aynı sahâbîden merfû olarak rivâyet etmiştir.<sup>144</sup>Bu rivâyete göre Meryem sûresinin yetmiş birinci âyeti sırat köprüsünün varlığına işaret etmektedir.

### 2.10. Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) Rivâyeti

Tirmizî'nin, Abdullah b. es-Sabbâh el-Hâşimî >Bedel b. el-Mühâbber >Harb b. Meymûn el-Ensârî Ebü'l-Hattâb >en-Nadr b. Enes b. Mâlik kanalıyla rivâyet ettiği bir hadiste Enes b. Mâlik şöyle anlatmaktadır: "Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Kıyâmet günü bana şefaât etmesini istedim. Edeceğini söyledi. Ben, 'Yâ Resûlellah! Seni nerede arayayım?' dedim. 'İlk aradığında beni sırat üzerinde ara!' buyurdu. Ben, 'Seninle sırat üzerinde karşılaşamazsam?' dedim. 'O zaman beni mîzânın yanında ara!' buyurdu. Ben, 'Seninle mîzanın yanında karşılaşamazsam?' dedim. 'O zaman da beni havuzun yanında ara! Zira kuşkusuz ben bu üç yeri atlamam.'<sup>145</sup>

Rivâyetin senedini oluşturan Abdullah b. es-Sabbâh el-Hâşimî,<sup>146</sup> Bedel b. el-Mühâbber,<sup>147</sup> Harb b. Meymûn el-Ensârî Ebü'l-Hattâb<sup>148</sup> ve en-Nadr b. Enes b. Mâlik<sup>149</sup> sika râvîlerdir. Buna binâen rivâyetin sened yönünden sahîh olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak metin açısından rivâyet bazı problemler içermektedir. Nitekim bu rivâyete göre âhirette önce sırat, sonra mîzân, sonra da havuz olacaktır. Hâlbuki sırat en son olmalıdır. Zira Cennet'e girmeden önceki son geçittir. Amellerin tartılacağı mîzânın ve kevser havuzunun sıratla Cennet arasında olacağına dair başka hiçbir rivâyet bulunmamaktadır.

<sup>142</sup> Müslim, "İmân", 320.

<sup>143</sup> Müslim, "İmân", 316.

<sup>144</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/346.

<sup>145</sup> Tirmizî, "Kıyâmet", 9.

<sup>146</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/121; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/240.

<sup>147</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/153; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 15/81.

<sup>148</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/531; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/317.

<sup>149</sup> İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/313; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/474.



İbn Hacer gibi bazı şârihler bu problemi sadece havuzla ilgili olarak dile getirmişler ve bunu bazı tevillerle gidermeye çalışmışlardır. Buna göre sıratın bir kısmı geçildikten sonra havuzun varlığı sözkonusudur.<sup>150</sup> Hâlbuki kendisinin Kurtubî'den de naklettiği gibi ilgili rivâyetlerden havuzun mahşer meydanında olacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu yorumun tutarsız olduğunu söylemek mümkündür. Mîzanla ilgili probleme ise araştırmalara göre değinmemişlerdir. Hâlbuki Hz. Âişe rivâyetinde de ifade edildiği gibi sırat mîzândan da sonradır.

Abdülhakk ed-Dihlevî bu probleme temas etmiş ve giderilmesi için bazı yorumlar yapmıştır. Öncelikle mîzânın sıratın önce olduğunu meşhur olduğunu, bu hadisin nazımının ise sıratın daha önce olduğunu ifade ettiğini dile getirerek problemi ortaya koymuştur. Ardından bunu şöyle çözümlenmeye çalışmıştır: Bu hadisdeki tertip zamansal değil zikrîdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.) bu yerlerin herhangi birinde kendisini aramasını Hz. Enes'e söylemiştir. Diğer bir yoruma göre Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı anda bu üç yerden herhangi birinde bulunabilir. Binâenaleyh sıralamanın bir önemi yoktur.<sup>151</sup> Kanaatimizce birincisi kısmen ma'kûlolsa da ikincisi tekellüf içeren uzak bir yorumdur. Ayrıca en tutarlı olan yorum şu olsa gerektir: Hz. Âişe rivâyetinde ifade edildiği gibi göklerin ve yeryüzünün tebdîli esnasında hesap başlamadan önce insanlar sırat üzerinde hesabı bekleyeceklerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öncelikle köprü'nün üzerinden geçerken değil de burada tebdîlin bitmesini beklerken kendisini aramasını Hz. Enes'e söylemiştir. Bu durumda hadisdeki tertîbin zamansal olmasında herhangi bir mahzur bulunmamaktadır.

Kanaatimizce rivâyetin metnindeki başka bir problem ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mîzân, kitap ve sıratla kendisini dahi hatırlayamayacağını Hz. Âişe'ye söylediği halde Hz. Enes'e sırat, mîzân ve havuzu atlamayacağını, dolayısıyla kendisini bu üç yerden birinde aramasını söylemesidir. Ancak kendisi hatırlamayacağı halde aranması halinde şefaate edeceği söylenirse yahut da hatırlamama durumunun kendisinin dışındaki insanlara has bir durum olduğu ifade edilirse bu problem çözülmüş olur. Zira genel anlamda kimsenin kimseyi bu üç yerde hatırlamayacağını dile getirmiştir.

<sup>150</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/466; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323), 9/335.

<sup>151</sup> Abdülhakk b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh el-Buhârî ed-Dihlevî, *Leme'âtü't-tenkîh fi şerhi Mişkâti'l-mesâbîh*, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1435/2014), 9/91

## SONUÇ

Âhiret hayatının varlığına ittifakla inanan Müslümanlar onun muhtevasının bütününde aynı tutum içerisinde değillerdir. Cennet ve cehennem varlığında görüş birliğine sahip olsalar da rü'yetullah ve sırat gibi bazı konularda ihtilâf etmektedirler. Araştırmanın konusu olan sırat ve özelliklerinde de farklı görüşlere sahiptirler. Öncelikle sıratın varlığını Ehl-i Sünnet'in temsil ettiği çoğunluk kabul etse de Mutezile, Cehmiye ve Zeydiyye gibi kimi fırkaların bazı mensupları ve bir kısım çağdaş araştırmacılar bunu inkâr etmektedirler. Araştırmanın neticesine göre Kur'ân'da sıratın varlığına işaret eden bazı âyetler olsa da bu konuda asıl kaynak ilgili sahîh hadislerdir.

Tarihte bunu inkâr edenler araştırmalara göre daha çok sıratla ilgili kıldan daha ince, kılıçtan da daha keskin olduğunu ifade eden rivâyetlerden yola çıkmışlardır. Hâlbuki bu hususta vârid olan özellikle merfû rivâyetler kanaatimizce zayıftır. İbn Mes'ûd ve Selmân el-Fârisî gibi bazı sahâbîlerden nakledilen mevkûf rivâyetler ise sened yönünden sahîh olsa da metin açısından problemlidir. Dolayısıyla mezkûr kesimlerin sıratın varlığı ve özellikleriyle ilgili araştırmada ele alınan, çoğunluğu sahîh, bir kısmı hasen, çok az bir kısmı ise zayıf olan yirmi küsur rivâyetve benzerleri dururken mezkûr problemlili rivâyetin zâhirinden hareket ederek sıratın varlığını inkâr etmeleri doğrusu hiç de tutarlı gözükmemektedir. Üstelik o rivâyeti bile mecâzî anlama yorarak problem olmaktan çıkarmak mümkün iken böyle bir tutum sergilemek sathî bir yaklaşım olsa gerektir.

Günümüz bazı araştırmacılarının ise Zerdüşterin kutsal kitabında yer aldığını söyleyerek İslâm'daki sırat inancının oradan devşirildiğini iddia etmeleri ise ilmî bir yaklaşımdan çok ötede bir tutumdur. Zira her başka dinde yer alan Allah'ın (c.c.) varlığı başta olmak üzere İslâm'ın kimi itikâdî ve amelî hususlarının inkârı dinin neredeyse yarısından fazlasını ortadan kaldırma gibi büyük bir tehlikeye yol açmaktadır. Dolayısıyla sıratın inkârı böyle bir gerekçeyle temellendirilemez.

Sıratın varlığını kabul edenlerin bir kısmı ise nitelikleriyle ilgili zayıf, hatta asılsız bazı rivâyetlerden yola çıkarak onu sahîh rivâyetlerde yer almayan bazı vasıflarla nitelemişlerdir. Bin yol yokuş, bin yıl iniş ve bin yıl düz olması bunlardan bazılarıdır. Hâlbuki özellikle itikâdî konularda sahîh ve hasen rivâyetlerle yetinmek doğru olan yaklaşımdır. Bilindiği üzere zayıf rivâyetler ancak amellerin faziletleri konusunda dikkate alınabilir. Asılsız mevzû rivâyetler ise bu hususta bile itibara alınmaz. İşin teorisi böyle iken pratikte bu şekilde uygulanmaması ise tam bir

çelişkidir. Sonuç olarak sıratın varlığının manevî tevâtür derecesine yakın rivâyetlerle sabit olduğunu söylemek mümkündür. Niteliklerine gelince sahîh rivâyetlerde vârid olanlarla yetinmek doğru olan yaklaşım olsa gerektir. Onunla ilgili çokça dillendirilen kıldan daha ince, kılıçtan da daha keskinitelemesi ise kimi sahâbîler başta olmak üzere bazı İslâm büyüklerinin sırattan geçmenin kılı kırk yarmak gibi zor olduğuna delâlet eden temsilî bir betimlemesi olduğunu söylemek doğru olsa gerektir.

## KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Atfîş, Muhammed b. Yusuf el-Mîzâbî el-Mağribî el-Ebâzî. *Vefâü'd-damâne bi edâi'l-emâne*. 3 Cilt. b.y.: Matba'atü'l-Ezhârî'l-Bârûniyye, 1326/1908.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ. *Umdetü'l-kârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Horasânî. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1423/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Fârâbî. *es-Sihâh: Tâcü'l-lüğa ve sıhâhu'l-arabiyye*. thk. Ahmed Abdülkâdir Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1047/1987.
- Cîtalî, Ebû Tâhir İsmâîl b. Mûsâ en-Nüfûsî. *Kanâtıru'l-hayrât*. thk. Seyyid Kisrevî Hasan – Hallâf Mahmûd Abdüssemî'. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422/2001.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *Rü'yetüllah*. thk. İbrâhîm Muhammed el-Ali – Ahmed Fahrî er-Rifâ'î. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1411.
- Dihlevî, Abdülhakk b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh el-Buhârî. *Leme'âtü't-tenkîh fi şerhi Mişkâti'l-mesâbih*. thk. Takıyyüddîn en-Nedvî. 10 Cilt. Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1. Basım, 1435/2014.
- Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân el-Mâlikî. *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ilm*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Film, Müslim. "Sırat Köprüsü". *YouTube*. Yayın Tarihi 31 Aralık 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=ww9LNGwTbNU>

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*. thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2004.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Neysâbûrî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Üremî el-Alevî. *el-Kevekbü'l-vehhâc ve'r-ravzu'l-behhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 26 Cilt. Riyad: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1430/2009.
- İbn Arrâk, Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdirrahmân b. Arrâk el-Kinânî. *Tenzîhu's-şerî'ati'l-merfû'a ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*. thk. Abdulvehhab Abdüllatîf – Abdullah Muhammed es-Sıddîk el-Gumârî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1399.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetillah. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1271/1952).
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Absî. *el-Musannef*. thk. Kemâl Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409.
- İbn Ebû'd-Dünya, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kuraşî el-Bağdâdî. *el-Evliyâ*. thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1413.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye* 19 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1. Basım, 1420/2000.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî el-Büstî. *es-Sikât*. Haydarabâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî er-Ruveyfî'î el-İfrîkî. *Lisânü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Abdî. *el-Îmân*. thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1406.
- İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî el-Bağdâdî. *et-Tahvîf mine'n-nâr ve't-Ta'rîf bi hâli Dâri'l-bevâr*. thk. Beşîr Muhammed Uyûn. Dımaşk: Dâru'l-Beyân, 2. Basım, 1409/1988.
- İbn Seyyidih, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl el-Mürsî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-azam*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421/2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî. *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-sahîhayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1. Basım, 1418/1997.
- İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahmân Abdullah b. el-Mübârek b. Vâdih el-Hanzalî el-Mervezî. *ez-Zühhd ve'r-rekâik*. thk. Habîburrahmân el-Azamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Mısrî. *et-Taovzih li şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*. thk. Dâru'l-Felâh. 36 Cilt. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1. Basım, 1429/2008.
- İclî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-Kûfî. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerîm Osmân. Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 1996.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâidi Müslim*. thk. Yahyâ İsmâîl. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 1419/1998.
- Kârî, Ebü'l-Hasan Nûruddîn el-Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1422/2002.

- Kâsımî, Ahmed b. Muhammed Salâh eş-Şerefî. *Uddetü'l-ekyâs fî şerhi ma'âni'l-esâs*. 2 Cilt. San'â: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1. Basım, 1415/1995.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matba'atü'l-Kübâ el-Emîriyye, 7. Basım, 1323.
- Kâşifü'l-Gıtâ, Ca'fer b. Hadır. *Keşfü'l-gıtâ an mübhemâti's-şer'ati'l-garrâ*. thk. Mektebü'l-İ'lâmî'l-İslâmî. 4 Cilt. Cap: Müessesey-i Bostân Kitap, 1379.
- Köycü, Erdoğan. *Sünenu't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *et-Tezkira bi ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhira*. thk. Sâdık b. Muhammed b. İbrâhîm. Riyad: Mektebetü'l-Minhâc, 1. Basım, 1425.
- Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm. *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi kitâb-i Müslim*. thk. Muhyiddîn Dîb Mistû v.dğr. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1417/1996.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrâhîm el-Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-kitâb, 3. Basım, ts.
- Malatî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Askalânî. *et-Tenbîh ve'r-redd alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bide'*. thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdirrahmân b. Yusuf el-Kelbî. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî. *Sünenü'n-Nesâî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1392.

- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn et-Teymî. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sefârînî, Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim. *Levâmi'u'l-envâri'l-behiyye ve sevâti'u'l-esrâri'l-eseriyye*. 2 Cilt. Dımaşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 2. Basım, 1402/1982.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1420/2000.
- Teftazânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-akâidi'n-nesefiyye*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1. Basım, 1407/1987.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- TV, Lâlegül. "Sırat Köprüsü". *YouTube*. Yayın Tarihi 12 Eylül 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=Smq76du7ijc>
- Vellvî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-İsyûbî. *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fi şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc*. Kahire: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1. Basım, 1426/1436.
- Yurdağür, Metin. "Haşviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/426-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Mürtezâ Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1. Basım, 1965.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühi*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1408/1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte*. thk.



- Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992), 2/323.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *el-Müğnî fi'd-du'afâ*. thk. Nûreddîn İtr. 2 Cilt. Katar: İdâretü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985),5/269.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-'alâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.